

Haydarî-zâde İbrahim Efendi ve Manzûmeleri*

MEHMET
ALTUNMERAL**

Haydari-zade İbrahim Hakkı Efendi and His Poems

Ö Z E T

Haydarî-zâde İbrahim Efendi Haydarî-zâde Âsım Efendi'nin oğludur. 1280/1863-1864 yılında Erbil'de dünyaya gelmiştir. Devlet kademesinde değişik görevlerde bulunmuştur. En önemli görevi ise dört kez ifa ettiği şeyhülislâmlıktır. Ömrünün son döneminde Bağdat'a gelmiş ve burada 1930 yılının Aralık ayında vefat etmiştir. Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin basılmış mensûr ve manzûm eserleri şunlardır: Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi (1919), Rû'ÿâ (1911), Garbdan Şarka (1911), Terkîb-i Bend (1912) ve Irak Ordusuna Hitâb (1919). Ayrıca dinî konularda kaleme aldığı yazıları Sırât-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşâd dergilerinde yayımlanmıştır. Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi isimli eserinde mezheplerin çıkış sebepleri, nübüvvet, dinî fırkalar gibi konular ele alınmıştır. Dokuz bendden oluşan Terkîb-i Bend dışındaki manzûmelerini mesnevi nazım biçimiyle kaleme almıştır.

Bu çalışmada önce Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Efendi'nin hayatına ve mensûr eserleri hakkında ulaştığımız bilgilere yer verilmiştir. Sonra şairliğine değinilmiş ve manzûm eserlerinin incelemesi yapılmıştır. Lamartine'den çevirisi olan Garbdan Şarka, Terkîb-i Bend ve Irak Ordusuna Hitâb isimli eserlerinin tam metni çalışmaya dâhil edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELE R

Haydarî-zâde, Rû'ÿâ, Garbdan Şarka, Terkîb-i Bend, Irak Ordusuna Hitâb

ABSTRACT

Haydari-zade İbrahim Efendi is son of Haydari-zade Asım Efendi. He was born in Erbil in 1280/1863-1864. He had worked in various positions at state level. Sheikh al-Islam was the most important task which he did four times. In the last period of his life he came to Baghdad and he died there in December 1930. Haydari-zade İbrahim Efendi's published prose and verse works are Mezahib ve Turuk-ı İslamiyye Tarihi (1919), Ruya (1911), Garbdan Şarka (1911), Terkib-i Bend (1912) and Irak Ordusuna Hitab (1919). Also his articles about there religious topics were published in Sırât-ı Müstakim and Sebilü'r-Reşad journals. In his work Mezahib ve Turuk-ı İslamiyye Tarihi, issues such as the reasons of the emerging of sects, prop-hethood, religious groups were revealed. He wrote his poems in mathnawi form except for Terkib-i Bend which was consisting of nine strophes.

In this article we provided information about the life of Haydari-zade İbrahim Hakkı Efendi and his prose works. Then we refered to his poetry and survey his verse works. His translation from Lamartine Garbdan Şarka, Terkib-i Bend and Irak Ordusuna Hitab named works full text included.

KEYWORDS

Haydari-zade, Ruya, Garbdan Şarka, Terkib-i Bend, Irak Ordusuna Hitab

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.03.2019 / Kabul Tarihi: 14.05.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, (maltunmeral@bartin.edu.tr), Orcid Id: 0000-0002-5953-5152.

1. Hayatı

Asıl ismi Haydarî-zâde İbrahim Hakkı'dır. Haydarî-zâde Âsım Efendi'nin oğludur. 1280/1863-1864'te Erbil'de doğmuştur (Altunsu 1972: 251; İpşirli ve Beydilli 2000: XXI/297).

Erbil'deki eğitiminden sonra önce İstanbul'a gelen sonra değişik şehirlere tayin olan Haydarî-zâde hâkimlik belgesi almış, devlet kademesinde Meclis-i Maarif Azalığı, Darü'l-Hayr Müdüriyeti, Maarif Nezareti Mübayaat Komisyonu Riyaseti, Daire-i Meşihat'te Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Azalığı gibi görevlerde bulunmuştur (*Servet-i Fünûn* 1338: LV/365-366; İnal 2000; II/770-771; İpşirli ve Beydilli 2000: XXI/297).

İbrahim Hakkı Bey'in tanınırlığını sağlayan hiç şüphesiz dört kez getirildiği şeyhülislâmlık görevidir. Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan kabinelerde iki kez, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa'nın kurduğu kabinelerde birer kez şeyhülislâmlık makamına getirilmiş olup toplam görev süresi 9 ay 20 gündür (İnal 2000: II/770-771; Altunsu 1972: 252-253; İpşirli ve Beydilli 2000: XXI/297). Bu görevden sonra Bağdat'a gitmiş, Irak Hükümeti'nin Meclis-i Ayan Azalığı görevini yerine getirmiş ve Şaban 1349/Aralık 1930'da Bağdat'ta vefat etmiştir.

Amerika'da içki kullanımının yasaklanması üzerine bir Amerikalı muhabir tarafından kendisiyle mülakat yapılan ve bu mülakatı *Cerîde-i 'İlmiyye*'de yayımlanan (*Cerîde-i 'İlmiyye* 1338: 51/1619) Haydarî-zâde'yi, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal şöyle tasvir eder: "Uzun boylu, siyah sakallı, esmer, zayıf, edib, nükte-şinâs, zekâsı ilmîne gâlib, mütevazi, nâzik, nabz-âşinâ, lâubâli-meşreb ve tekellüfden âzâde idi." (İnal 2000: II/771)

2. Eserleri

2.1. Mensûr Eserleri

2.1.1. *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi*

İstanbul Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası'nda 1335/1919 yılında basılan bu eser 150 sayfadır. Kitabın iç kapağındaki bilgilere göre müellif, bu eseri

oluşturduğunda Medresetü'l-Vaizin Mezahib ve Turuk-ı İslâmiyye Tarihi muallimliği görevindedir. Kitapta nübüvvet, İslâmiyet'in çeşitli fırkalara ayrılma sebepleri, Ehl-i Sünnet'e uzak ve yakın fırkalar, ilk ihtilaflar gibi konular işlenmektedir. Eser üzerinde hazırlanmış bir yüksek lisans tezi (Karagedik 2010) ve iki kitap çalışması mevcuttur (Ertem ve Albayrak 1981; Çetin 2018).

2.1.2. Makaleler

Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Bey döneminin dinî karakterli gazetelerinde birkaç sayfalık makaleler kaleme almıştır. Dinin emir ve yasaklarının, bir müminde gerekli olan hususiyetlerin anlatıldığı yazıların yanında Vehhabîlik gibi mezhepler tarihi ile alakalı bilgilerin verildiği bu yazılarda müellifin hem ilmî yönü hem de şeyhülislâm kimliği kendini göstermektedir. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd*'da ulaşılabildiğimiz makaleleri şunlardır:

‘Âlem-i İslâmiyet’de Sa’y u ‘Amel Yâhûd Teşebbüs-i Şahsî, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt 6, Sayı: 148, s. 287-288.

Emri bi'l-Ma'rûf Neyhi 'ani'l-Münker 1, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 15, Sayı: 368, s. 65-66.

Emri bi'l-Ma'rûf Neyhi 'ani'l-Münker 2, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 15, Sayı: 370, s. 108-110.

Emri bi'l-Ma'rûf Neyhi 'ani'l-Münker 3, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 15, Sayı: 372, s. 139-140.

Emri bi'l-Ma'rûf Neyhi 'ani'l-Münker 4, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 15, Sayı: 373, s. 161-162.

Mühîm Bir Eser-i Dinî, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 16, Sayı: 400-401, s. 102-103.

Vehhâbîlik 1, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 17, Sayı: 441, s. 203-205.

Vehhâbîlik 2, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 17, Sayı: 442, s. 216-218.

Vehhâbîlik 3, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 18, Sayı: 443, s. 3-5.

Vehhâbîlik 4, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 18, Sayı: 448, s. 64-66.

Bolşevizm ve İslâmiyyet, *Sebîlü'r-Reşâd*, Cilt 18, Sayı: 459, s. 201.

2.2. Manzûm Eserleri

Manzûm eserlere geçmeden önce Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Bey'in şairliği konusunda birkaç söz etmek gerekmektedir. Her şeyden önce şiir onun için bir amaç değil araçtır. İslâm medeniyetinin kurtuluşu, toplumda meydana gelen problemlerin çözümü için bir vesiledir. Şairin ele aldığı konular ve okuyucuya yol gösterme gayesi buna en sağlam delildir.

Manzûmelerinde yer yer âyet ve hadîslere yer veren şair, anlamlarını da dipnotlara kaydederek metnin anlaşılabilir olarak okunmasını sağlamıştır. Bâkî'den alıntı yapan, *Terkîb-i Bend*'ini Ziyâ Paşa ve Rûhî'nin *Terkîb-i Bend*leri ile karşılaştıran Haydarî-zâde'nin Türk edebiyatına; Arapça ve Farsça örnek beyitler kaydetmesi ile bu dillerin edebiyatına dair bilgi sahibi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu edebî birikimle seslenen şair, mısra aralarına gizlediği olay, şahıs ve durumları dipnotlarda açıklayarak okuyucu bilgi verme amacını gütmüştür.

2.2.1. Rû'yâ

Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Bey'in Defter-i Hakani Emaneti Şer' Memurluğu görevini ifa ettiği sırada 1329/1911 senesinde kaleme aldığı ilk manzûm eseridir. Eser, İstanbul Hilal Matbaası'nda basılmış olup 16 sayfadan ibarettir.

Aruzun "Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün)/Mefâ'îlün/Fe'îlün (Fa'îlün)" kalıbıyla yazılan manzûme, 94 beyitlik küçük bir mesnevidir. Millî ve dinî duygular ile kaleme alınan eserin özeti şöyledir: Şairin birgün gönlü gamlanır ve İslâm dünyasının halini düşünür ama hiçbirinde beklediğini bulamaz. Kimisi dilbeste-i nigâr olmuş kimisi içki ile ömr-i azizini mahvetmiş, cehalet hastalığına mübtelalar çoğalmış, insanlar kurtuluşu silahta arar olmuş. Dünya sevgisi, fitne-fesad insanlığı sarmış, yüce halifenin bile taht-gâhı bir kişver-i mâteme dönüşmüş.

Şair bunları düşünürken birden başka bir âleme geçiş yapar.

"Daldı dil hâb-ı râhat-efzâya
Girdi bir âlem-i dil-ârâya

Nazarım düşdü bir çemen-zâra
Bir gülistân-ı cennet-âsâra

Serv ü nahli büleñd ü 'âlidir
Gül-i nesrîni hep ma'âlidir

Nûrdandır nebât u eşcârı
Başkadır reng ü bûy-ı ezhârı

Bir mu'azzam binâ-yı şâhâne
Tâkı ser çekmiş evc-i keyvâne

Nakş-ı evvân u bâm u dîvârı
Şaşırır Mani-i hüner-kârı" (Haydarî-zâde 1329a: 5-6)

Böyle bir ortamda kendini bulup gezinen şairin karşısına bir nûrlu şahıs gelir. Ona huzura çıkacağıının bilgisini verir. Bu nedenle

"Rûy-mâl-i zemîn-i tekrîm ol
Sâlik-i râh-ı resm-i ta'zîm ol" (Haydarî-zâde 1329a: 7)

şeklinde yapması gerekenleri söyler. Şair huzura çıkar, karşısındaki kişi vakar sahibi, heybetli, huzuru insanı titreten bir nûranîdir. Şaire kendisini buraya kimin getirdiğini, neden buralarda dolaştığını sorar. Bunun üzerine şair içindeki sıkıntıyı, endişelerini anlatmaya başlar.

"Kalmadı râhat ehl-i îmâna
Mülkümüz döndü kâfiristâna

Rûm ili kana gark olup yek-ser
Oldu dâr u diyârı zîr ü zeber

Küfür îmânla oldu hem-pâye
Câmi'î kalb edüp kenîsâyeye

Yıkmak ister binâ-yı İslâm'ı
Koydu mihrâba hâc u asnâmı

Çaldı ezân yerinde nâkûsu
Pây-mâl etdi 'ırz u nâmûsu

Düşdü binlerle tıfl-ı bî-çâre
Zîr-i na'î-i semend-i küffâre

Dîn-i kudsî-i Ahmed-i Muhtâr
Böyle olsun mu mahv u istihkâr” (Haydarî-zâde 1329a: 9-10)

Bu sözler üzerine kendisinin müteessir olduğunu belirten zat, bu durumun sebeplerini sıralar. Müslümanların Kuran’ı, Allah’ın emir ve yasaklarını unutmaları, sık sık isyan etmeleri, fırkalar arası ihtilâfın artması bunlardan bazılarıdır. Zümer Suresinin 53. âyetini hatırlatıp ümitsizlikten kaçınılması gerektiğini söyler ve nasihatlerini sıralamaya devam eder. Şairin uyanmasıyla rüya son bulur.

Eser üzerinde hazırlanan bilimsel araştırmada şairin rüyada görüştüğü kişinin Sultan ʿAbdülazîz olduğu belirtilmektedir (Çalışkan ve Ünal 2018: 47-48). Bahsi geçen araştırmada metnin tamamının çeviri yazısı verildiği için çalışmamızda yer verilmemiştir.

2.2.2. Garbdan Şarka-Evsâf-ı Celîle-i Muhammedî

İstanbul Hilal Matbaasında 1329/1911’de basılan bu eser 16 sayfa, 88 beyitten oluşan bir diğer küçük mesnevidir. Tıpkı *Rü’ÿâ* adlı eserinde olduğu gibi şair aruzun “Fe’îlâtün (Fâ’îlâtün)/Mefâ’îlün/Fe’îlün (Fa’îlün)” kalıbını kullanmıştır. Eserin ulaşılabildiğimiz tek basma nüshası Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu 0129006 demirbaş numarada kayıtlıdır.

Kitabın iç kapağında eser hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: “Fransız kavminin e’âzım-ı üdebâsından ma’dûd bulunan şâ’ir-i meşhûr Lamartin’in Evsâf u Fezâ’îl-i Celîle-i Peygamberî’ye dâ’ir yazmış olduğu makâle-i mensûreden Haydarî-zâde İbrâhîm Efendi’nin tecüme eyledikleri manzûme-i nefîsedir.” (Haydarî-zâde 1329b: 1)

Lamartine’den çeviri olup Hz. Muhammed’in üstün vasıflarına ve övgüsüne yer verilen eser şu beyitlerle başlar:

“Kime bahş etdi Hazret-i Ma’bûd
Böyle bir iktidâr-ı nâ-mahdûd
Kudret-i Hakk’ı halka anlatsın
Kâ’inâtı yerinden oynatsın
Beşeri rabt kılsın Allâh’a
Bakmasın hubb-ı şevket ü câha

Bunu ancak yapan Muhammed'dir
Mutlak Allâh'dan mü'eyyeddir" (Haydarî-zâde 1329b: 2)

Hız. Muhammed'in tebliği ile İslâm, Arap topraklarının dışına taşmış ve Allah'ın emirleri karşısında büyük bir coğrafya boyun eğmiştir.

"Çok zamân geçmemişdi hicretten
Neşr ü teblîğ-i emr-i bi'setden
Dîninin tuttu şevket ü şânı
Yemen ü Mısır u Şâm u İrân'ı
Girdi İslâm tâ Horâsân'a
Berberistân u Hind ü Tûrân'a
Mâverâ'ü'n-nehir'le Afrika
Avrupa [vü] cenûb-ı İspanya
İnkıyâd etdi emr ü ahkâma
Satvet-i 'adl ü dâd-ı İslâm'a" (Haydarî-zâde 1329b: 5-6)

Şaire göre Peygamber Efendimizin en önemli özelliği kitleler üzerindeki etkisidir. Farklı dil, renk ve ırktaki insanları İslâm sancağı altında birleştirebilmesinin sırrını ise yalan söylemeyip hakikati savunması olarak gösterir.

"Zât-ı Ahmed ki 'ayn-ı hikmetdir
Rûh-ı cism-i hakk u hakîkatdir
Olsa hâşâ bu işde tezvîri
Olamazdı bu rütbe te'sîri
Çünkü tezvîrde itmi'nân olmaz
Olsa te'sîrden nişân olmaz
Hâle bak dîde-i basîretle
Bir olur mu yalan hakîkatle" (Haydarî-zâde 1329b: 11)

Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Bey, klasik bir na't gibi eserini meydana getirmiş ve şu iki beyitle mesneviyi sonlandırmıştır:

"Gelmez evsâfı hadd ü pâyâne
Dolsa medhiyle bin kütüb-hâne

‘Arş-ı iclâline kalem yetmez
Nazm bitdi fezâ’ili bitmez” (Haydarî-zâde 1329b: 16)

2.2.2.1. Metin¹

Garbdan Şarka

Evsâf-ı Celîle-i Muhammedî

Fe’îlâtün (Fâ’îlâtün)/Mefâ’îlün/Fe’îlün (Fa’îlün)

- 1 Kime bahş etdi Hazret-i Ma’bûd
Böyle bir iktidâr-ı nâ-mahdûd
- 2 Kudret-i Hakk’ı halka anlatsın
Kâ’inâtı yerinden oynatsın
- 3 Beşeri rabt kılsın Allâh’a
Bakmasın hubb-ı şevket ü câha
- 4 Bunu ancak yapan Muhammed’dir
Mutlak Allâh’dan mü’eyyedir
- 5 Etdi ihyâ bu ‘azm-i makbûlü
Böyle bir i’tikâd-ı ...²
- 6 [3] Tâ zamân-ı hübü-tü Âdem’dan
Geçmemişdi hayâl-i ‘âlemden
- 7 Böyle bir kuvvet-i kalîle ile
Böyle bir niyyet-i celîle ile
- 8 Râh-ı vahdetde ferd ü bî-pervâ
Hem mübellîğ hem âlet-i icrâ
- 9 Gire bu müşkilât-ı ‘uzmâyâ
Böyle emr-i mühimmi icrâyâ

¹ Çalışma hazırlanırken çeviriyazısı verilen tüm metinlerinler günümüz Türkçesine uygun okunmaya çalışılmış, eserdeki sayfa numaraları köşeli parantez içerisinde gösterilmiş, Arapça ifadeler italik olarak yazılmış, şair tarafından düşülen dipnotları belirtmek için [Haydarî-zâde] ibaresi kullanılmıştır.

² Eserin orijinalinde sayfanın kesik olduğu görülmüş ve bu nedenle bu kısım okunamamıştır.

- 10 Her umûrunda hark-ı ʻâdâtı
Koydu imkâna bu muhâlâtı
- 11 Etdi hayrân teşebbüsün eseri
...
- 12 [4] Bu eserden daha ʻazîm olmaz
Daha ʻâlî daha cesîm olmaz
- 13 Oldu bürhân-ı şeʻn-i iclâli
Bu gibi çok makâsıd-ı ʻâlî
- 14 Hele olmuşdu ʻillet-i sârî
Âlihâta perestîş efkârı
- 15 Kimi tapmışdı tâze asnâma
Kimi hayvâna kimi ecrâma
- 16 Kaldırıp ortadan bu edyânı
Halka anlatdı vehm ü butlânı
- 17 Geçdi bir çok peyâamberân-ı ʻizâm
Tâcdarân-ı mecd-i dîn-i benâm
- 18 [5] Gelmedi dehre devr-i Âdemʻden
Böyle bir zât nesl-i ekremden
- 19 Az zamân içre eylesin ikmâl
Böyle dehşetli inkılâb-ı kemâl
- 20 Böyle bir iktidâra mazhar olan
Bu tarîk-i savâba rehber olan
- 21 Şübhe yok muktedâ-yı ʻâlemdir
Erşed-i dûdmân-ı âdemdir
- 22 Çok zamân geçmemişdi hicretten
Neşr ü teblîğ-i emr-i biʻsetden
- 23 Dîninin tutdu şevket ü şânı
Yemen ü Mısır u Şâm u İrân ı

³ Eserin orijinalinde sayfanın kesik olduğu görülmüş ve bu nedenle bu mısra okunamamıştır.

- 24 [6] Girdi İslâm tâ Horâsân'a
Berberistân u Hind ü Tûrân'a
- 25 Mâverâ'ü'n-nehir'le Afrika
Avrupa [vü] cenûb-ı İspanya
- 26 İnkıyâd etdi emr ü ahkâma
Satvet-i 'adl ü dâd-ı İslâm'a
- 27 Fikr-i müşkil mu'âvini mefkûd
Tek ü tenhâ mu'ârızı mevcûd
- 28 'Azm[i] 'âlî fakat cihân mâni'
Az vesâ'it netîcesi vâsi'
- 29 Ger bu azdâd-ı müşkilü'l-'unvân
Olsa mikyâs-ı kudret-i şâhân
- 30 [7] Oku târîhi bak e'âzımdan
Kimi teşbîh edem Muhammed'e ben
- 31 Gerçi kistrâlar ile kayserler
Nice dârâ nice Sikenderler
- 32 Bu cedel-gâh-ı dehre gelmişler
Birkaçı nâm u şöhret almışlar
- 33 Anların gerçi zûr-ı şemşîri
Sürdü âfâka ceş-i teshîri
- 34 Cebr ü tazyîke aldı akvâmu
Zabt edip tâc u taht-ı eyyâmı
- 35 Oldu ancak netîce-i kudret
Bir temelsiz idâre-i devlet
- 36 [8] Ya'ni çok geçmeden zamânından
'Unfuvân-ı şebâb-ı şe'ninden
- 37 Ma'rız-ı sadme-i zevâl oldu
Devleti mahv u pâymâl oldu
- 38 Bir de sen Hazret-i Muhammed'e bak
İsr-i 'âlî ve devr-i es'ada bak

- 38 Ortadan atdı hep hurâfâtı
Eski edyâmı eski 'âdâtı
- 39 O hükûmât-ı zî-şekîbeleri
Satvet ü kuvvet-i cesîmeleri
- 40 Az zamânda zebûn u hor etdi
Taht u bahtını târumâr etdi
- 41 [9] Çok hükümdâr-ı zühre çâk oldu
Kürrenin nısfı lerze-nâk oldu
- 42 Emrine herkes inkıyâd etdi
Sülüsü insânın i'tikâd etdi
- 43 Yâ o kânûn hükûmet ü edebi
Oldu her yerde rehber ü talebi
- 44 Kelimâtı hikemle meşhûndur
Herbiri ayrı ayrı kânûndur
- 45 Rabt edüp bir makâma ahkâmı
Mütenevvi' lisân-ı akvâmı
- 46 Öyle bir dînin oldu bânîsi
'Akla hayret verir me'ânîsi
- 47 [10] Tâ cihân-vâr anda dâ'imdir
Ebediyyetle hükmü kâ'imdir
- 48 Oldu beyne'l-milel 'azîz ü benâm
Şeref-i i'tikâd ile İslâm
- 49 Rabt-ı kalb eylemiş bir Allâh'a
Fikri hasr eylemiş bu dergâha
- 50 Buğz edip büt-perest ü asnâma
Sahte ma'bûda böyle evhâma
- 51 Böyledir Hakk'a karşı nâm almak
Zann-ı kâzibden intikâm almak
- 52 Hâsılı ser-te-ser cihân edeb
Oldu meftûn sît-i fahr-i 'Arab

- 53 [11] Bu havârik ki hep me'âlîdir
Nice î'câz-ı fikr-i 'âlîdir
- 54 Zât-ı Ahmed ki 'ayn-ı hikmetdir
Rûh-ı cism-i hakk u hakîkatdir
- 55 Olsa hâşâ bu işde tezvîri
Olamazdı bu rütbe te'sîri
- 56 Çünkü tezvîrde itmi'nân olmaz
Olsa te'sîrden nişân olmaz
- 57 Hâle bak dîde-i basîretle
Bir olur mu yalan hakîkatle
- 58 Nazar et fenn-i cerr-i eskâle
Bu esâs-ı sahîhü'l-icmâle
- 59 [12] Kuvvet-i remy olunca bî-teşkîk
Asl-ı mikyâs kuvvet-i tahrîk
- 60 Olur elbet mü'essir-i ikdâm
'Ayn-ı mikyâs kuvvet-i ilhâm
- 61 Bir fikir kim bu rütbe 'âlîdir
Mâlik-i sür'at-ı ta'âlîdir
- 62 Hükmü bâm-ı felekde cârîdir
Şark u garba nüfûzu sârîdir
- 63 Yok esâsında reng-i izmihlâl
Ne tereddüd ne havf-ı istikbâl
- 64 [13] Bunda bir sırr-ı hikmet olmazsa
Bu eser bir hakîkat olmazsa
- 65 Bu kadar nâfiz ü metîn olmaz
Dehr içinde ebed-mekîn olmaz
- 66 İ'timâdı, kanâ'ati, hilmi
Her cefâya tahammülü, 'azmi
- 67 Hicreti, irtihâli, ef'âli
Hüsn-i hulk, şemâ'il-i 'âli

68 Bu gibi bin havârik-ı ahvâl
Oldu hep mu'ciz-i hakîkate dâl

Hitâm

- 69 Böyle derse o şeh-süvâr-ı edeb
İsevî, dîn-i Muhammedî meşreb
- 70 [14] Böyle derse o âkil-i hak-bîn
Böyle derse o feylesof-ı güzîn
- 71 Böyle derse o şâ'ir-i mâhir
Ne desin bir Muhammedî şâ'ir
- 72 Ne desin bir hakîr-i bî-kudret
Hâşimî asl u Hayderî 'itret
- 73 Hünerim yok ki hâme-rân olayım
Şâ'ir-i garba hem-înân olayım
- 74 Böyle da'vâdan ictinâb ederim
Bilirim haddimi hicâb ederim
- 75 Hüner olmuş ne sûd-ı tâkat yok
Vasf-ı âliye istitâ'at yok
- 76 [15] Giremez her hüner bu meydâna
Katreysi nisbet ile 'ummâna
- 77 Yok bu vâdîde nutkun imkânı
Dilsiz eyler hezâr-ı hassânı
- 78 Bir Resûl'ün ki mâdihi Hak'dır
Anda 'acz-i beşer muhakkaktır
- 79 Ey şeref-bahş-ı bi'set-i Âdem
Tercümân-ı serâ'ir-i 'âlem
- 80 Ey medâr-ı mebeccel-i hilkat
Kâşif-i kenz-hâne-i hikmet
- 81 Ey cihân-ı bedâyi'in sebebi
Rûh-ı 'âlem Muhammed-i 'Arabî

- 82 [16] Kalmadı dehrde bir ehl-i hüner
Etmesin ders-i hikmetin ezber
- 83 Ki odur kâfil-i hukûk-ı ümem
Reh-nümâ-yı sa'âdet-i 'âlem
- 84 Bize anlatdı fazl-ı uhrâyı
Hikmet-i nef'-i halk-ı dünyâyı
- 85 Kimseyi dîne etmedi icbâr
Budur işte şer'âtü'l-ahrâr
- 86 Bence her kim ki ehl-i iz'ândır
Sorsanız mesleken Müselmândır
- 87 Gelmez evsâfı hadd ü pâyâne
Dolsa medhiyle bin kütüb-hâne
- 88 'Arş-ı iclâline kalem yetmez
Nazm bitdi fezâ'ili bitmez

2.2.3. Terkîb-i Bend

Bu eser Haydarî-zâde'nin diğer manzûm eserleri gibi İstanbul Hilal Matbaasında basılmıştır. 1330/1912 tarihli olup her biri dokuz beyitten oluşan dokuz bendden müteşekkildir. Rûhî-i Bağdâdî ve Ziyâ Paşa'nın meşhûr *Terkîb-i Bend*lerinde kullandıkları Mef'ûlü/Mefâ'îlü/Mefâîlü/Fe'ûlün vezni bu eserde de kullanılmıştır. Eserin faydalandığımız basma nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı AUE_00559 numarada kayıtlıdır.

İlk bendde şair, sâkiye seslenerek başlar ve son beyite kadar bu sesleniş devam eder. Son beyitte ise kendine merd diyen kişilere bir sesleniş söz konusudur.

"Sâkî bize bir bâde ile rûh-ı revân ver
Lutf eyle biraz mürde-dilân-ı gama cân ver

Za'f-ı tene uğratdı bizi hâb-ı 'atâlet
Bekletme uyandır bize bir tâb u tüvân ver

Gayb eyledi hâsiyetini hûn-ı hamîyyet
Bir câm-ı ‘azm-bahş ile a’sâbıma kan ver” (Haydarî-zâde 1330: 3)

“Merdîm diyen ârâyiş-i gerdûna kapılmaz
Sevk-i emel-i hâm ile her dûna takılmaz” (Haydarî-zâde 1330: 4)

Beşinci bend hürriyet kelimesinin manasının aranması noktasında dikkat çekicidir. Âşıklara, rindânelere, esâfile, hükkâma, pîrâna, akıl sahiplerine soru yöneltilmiş ve çıkan cevapları dikkate alan şair hürriyeti edeb, hak ve hakikat olarak belirlemiştir.

“En sonra hakîmân-ı cihân-ı dîdeye gitdim
Bu hikmeti ahz etdim o erbâb-ı nühâdan
Mâdâm beşer lokma-i dünyâya zebûndur
Mâdâmki kurtulması yok nefis ü hevâdan
Bu bahsi muvafık göremez hükm-i tabî‘at
Hürriyetin olsun edeb ü hakk u hakikat” (Haydarî-zâde 1330: 9-10)

Tıpkı diğer terkîb-i bendlerde olduğu gibi dünyanın yergisi, ilim ve edebîn övgüsü esere hakimdir. Bu dünyanın geçiciliği, ahiret gününün önemi, ibret nazarı ile âleme bakılması, büyüklük taslamanın zararları işlenen diğer konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son kısımda şair, şiirini Bağdatlı Rûhî ve Ziyâ Paşa’nın şiirine benzetenlere şu cevâbı verir:

“Benzetse biri şi‘rimi Rûhî vü Ziyâ’ya
Bu beyt ile tebliği pezîrâ-yı hitâm et
Sermâye-i fazl u hüneri ‘aşk u hevâdır
Yoğise o vatandır ne Rûhî ne Ziyâ’dır” (Haydarî-zâde 1330: 15)

2.2.3.1. Metin

*Terkîb-i Bend**Mef'ûlü/Mefâ'îlü/Mefâîlü/Fe'ûlün*

-I-

- 1 [3] Sâkî bize bir bâde ile rûh-ı revân ver
Lutf eyle biraz mürde-dilân-ı gama cân ver
- 2 Za'f-ı tene uğratdı bizi hâb-ı 'atâlet
Bekletme uyandır bize bir tâb u tüvân ver
- 3 Gayb eyledi hâsiyetini hûn-ı hamiyet
Bir câm-ı 'azm-bahş ile a'sâbıma kan ver
- 4 Mey cândır anın cism-i hakîkisi cihândır
Bir câm-ı hakîkatle bize cân-ı cihân ver
- 5 Kalsın yeri var 'izz ile başımda ayâğın
Bir mûr-ı hakîriz bize haysiyyet ü şân ver
- 6 Özler seni çokdur biri bu kalb-i hazînim
Kurbân olayım halka-i bâzûya miyân ver
- 7 [4] Dünyâda hayâtım vatan-ı pâkin içindir
Öldürme beni gamze-i mestinle amân ver
- 8 Değmez bu tekâpûya gönül zevk-i zamâne
'İzz ile çekil dâ'ire-i vahdetde yan ver
- 9 Merdim diyen ârâyış-i gerdûna kapılmaz
Sevk-i emel-i hâm ile her dûna takılmaz

-II-

- 1 Dünyâ ki anın mâ-hasalı mihnet ü gamdır
Zevk anladığın ülfeti te'sîrde semdir
- 2 Devrinde neler yutdu bu tâhûne-i gerdûn
Her dânesi 'asrında Ferîdûn ile Cem'dir
- 3 Hep gördüğün esrâr-ı kadîm ü ezeli'dir
Her hâdise bir berk-i şebistân-ı kademdir

- 4 [5] Her bir varak-ı san'ati üstâd-ı cihânın
Fihrist-i kütüb-hâne-i 'îrfân u hikemdir
- 5 Bu medrese-i hikmete gir tâlib-i feyz ol
Etfâl-i sebak-hânı esâtîz-i ümemdir
- 6 Tûfân geçirip mes'adet-i Nûh'u kazansan
Bu keşti-i 'ömrün yolu deryâ-yı 'ademdir
- 7 İkbâline göz dikme bu dünyâ-yı denînin
Aldanma bu ârâyîşe encâmı nedemdir
- 8 An ol günü dînâr u direm fâ'ide vermez
Esbâb-ı felâket sana ikbâl ü haşemdir
- 9 İhlâs ile ma'bûduna sâ'î-i vusûl ol
Her hâlin ile mültemes-i hüsn-i kabûl ol

-III-

- 1 [6] 'İbretle bakılsa bu cedel-hâne-i 'âlem
Bu kubbe-i fîrûze ve bu tâk-ı mutalsam
- 2 Bu tûde-i gabrâ ile bu 'âlem-i hestî
Bu 'arbede vü şûriş ü gavgâ-yı demâdem
- 3 Benzer o temâsîle ki yapmış anı mahzâ
Göstermek için kudretini Hâlık-ı a'zam
- 4 Bir şahs çıkar perdeye dervîş ü kalender
Çok sürmez öbür perdede bir şâh-ı mu'azzam
- 5 Bir perdede giryân öbür perdede handân
Bir perdede nâlân öbür perdede ebkem
- 6 [7] Her perdede bir başka garâbet eder izhâr
Bu âyine-i enzâra eğer bîş ü eğer kem
- 7 İkbâl ile idbârı budur işte bu dehrin
Ol şahsı görüp olma ne me'yûs u ne hurrem
- 8 Herhangi şu'ûnâtı ki görsen bu cihânda
Ümmîd-i karâr eyleme ger şâdi vü ger gam

- 9 Âzâde-ser ol hâkim-i ahlâka esîr ol
Zâhirde gedâ-pîşe ve ma' nîde emîr ol

-IV-

- 1 Dünyâda büyüklük sözü muhtâc-ı beyândır
Her sâhib-i şübhe deme kim sâhib-i şândır
- 2 Dünyâda büyüklük denilen tıynet-i 'ulvî
Hâk-i vatana bezl ü fedâ-yı ser ü cândır
- 3 [8] Dünyâda büyüklük denilen vasf-ı mübeccel
Efrâd-ı nebî-nev'â te'âvünde 'ıyândır
- 4 Birleşmedi herkesde zavâhirle zamâ'ir
Bu bir eser-i hikmet-i Hallâk-ı cihândır
- 5 Gördüm nice yüz sübhalı kallâş-ı 'acîbi
Zâhirdeki etvârı ile kutb-ı zamândır
- 6 Gördüm nice rindâne-sıfat merd-i Hudâ'yı
Esbâb-ı 'alâ'ik ana bir bâr-ı girândır
- 7 Bu hâkde mestûr birer gevher-i yektâ
Vîrâne medfûn birer genc-i nihândır
- 8 Zâhirde serâsime vü hayrân u kalender
Ma' nîde fakat her biri bir şâh-ı cihândır
- 9 Hâs oldu dirîğâ bize bu haslet-i meş'ûm
Kim kizb ola memdûh u hakîkat ola mezmûm

-V-

- 1 [9] Hürriyeti sordum nice erbâb-ı dehâdan
Kurtulmadı bir vech ile ma' nâsı hafâdan
- 2 Bu müşkili bir 'âşık-ı bî-çâreye sordum
Bahs etdi bana vuslat-ı cânân u likâdan
- 3 Rindân-ı civânân-ı harâbâta da sordum
Kâm al dediler mey-gede-i zevk ü safâdan

- 4 Bir kısım-ı esâfilce de bî-havf-ı te'emmül
Dûr olmak imiş dâ'ire-i şerm ü hayâdan
- 5 Bu nükte-i ser-besteyi hükkâme de açdim
Fark eylememekdir dediler şâhı gedâdan
- 6 Bu re'yi beyân eyledi pîrân-ı tasavvûf
Tecrîd-i havâs et dediler hubb-ı sivâdan
- 7 En sonra hakîmân-ı cihân-ı dîdeye gitdim
Bu hikmeti ahz etdim o erbâb-ı nühâdan
- 8 [10] Mâdâm beşer lokma-i dünyâyâ zebûndur
Mâdâmki kurtulması yok nefis ü hevâdan
- 9 Bu bahsi muvafık göremez hükm-i tabî'at
Hürriyetin olsun edeb ü hakk u hakîkat

-VI-

- 1 Hem-râz idi bir gün bana bir şeyh-i tarîkat
Bahs itdi dedi neydi o idbâr-ı 'azîmet⁴
- 2 Dînin bize emrettiği beş şey'i unuttuk⁵
Elbetde tevâlî eder esbâb-ı musîbet
- 3 'Arz etdim a şeyhim buna biz kâ'iliz ammâ
Esbâba bizi bağladı kânûn-ı meşîyyet
- 4 Dîn'in bize emr etdiği ta'dâd ile yetmez
Her çend o beş şey' ise mebnâ-yı hakîkat
- 5 [11] Sa'y u 'amel ü 'ilm ü hüner 'azm ü tevekkül
Seyf ü kalem [ü] 'adl ü müsâvât u uhuvvet⁶

⁴ Felâket-i zâ'ileye işâretidir. [Haydarî-zâde]

⁵ Hadîs: *Bünye'l-İslâmu 'alâ hamsin, şehâdeti en lâ ilâhe illa'llâh ve eşhedü [enne] Muhammeden 'abdühü ve rasûlühü, ve ikâmi's-salât ve îta'i'z-zekât ve haccin li-beyt ve savmi ramazân.* [Haydarî-zâde] İslam beş şey üzerine bina kılınmıştır: Kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekat vermek, Beytullah'ı haccetmek ve Ramazan orucu.

⁶ Bu beytde mezkûr müfredât-ı fezâ'il hakkındaki nusûs-ı Kurâniyye ile Hâdis-i seniyyenin buraya işâret olunması luzûm görülmedi. [Haydarî-zâde]

- 6 Bir kavm ki her lahza bu esâsı düşünmez
Elbetde olur 'âkıbet-i hâli mezellet
- 7 Kirlendi bugün nâsiye-i millet-i beyzâ
Yok ortada bir şey ne tarikat ne hakikat
- 8 İslâm'a bu hâlin sonu bi'llâhi yamandır
Şeyhim bu 'atâletde devâm etse bu millet
- 9 Anlat bize sen maksada esbâb-ı vusûlü
Yoksa emel etme nazar u kurb-ı Resûl'ü

-VII-

- 1 Ey nev'-i beşer ey eser-i sun'-ı İlâhî
Ey kudret-i 'ilmiyyesine sâri güvâhî
- 2 Her lahza edersin yeni bir hârîka izhâr
Yok vüs'at-i efkârına pâyân u tenâhî
- 3 [12] Şeh-râh-ı necât eyledin ibhâr-ı muhîti
Sîm ü zere kalb eyledin enhâr u miyâhî
- 4 Dildâra dil-i sengden âyîne çıkardın
Kemhâ ve kumaş eyledin efserde giyâhî
- 5 Dünyâda hemân kalmadı keşfetmediğin yer
Geçdin tabakât-ı felek ü mihr ile mâhî
- 6 Balon ile tayyarelerin evc-i semâda
Sevk eyledi tâ kubbe-i gerdûna sipâhî
- 7 Bir kısım-ı benî cinsini mahv eyledin ammâ
Bir kısmı vücûdunla ser-efrâz u mebâhî
- 8 Eyvâh ki bir mevt ile ma'rûz-ı hatarsın
Eyvâh ki eyyâm-ı hayâtın mütenâhî
- 9 Bâkî olabilseydi bu dünyâda mekânın
Her noktası gülzâra dönerdi bu cihânın

-VIII-

- 1 [13] Yâ Rab kerem et muztarib-i dâğ-ı nihânuz
Her devrde bir derd ile mahkûm-ı figânuz

- 2 Âvâre-i sahrâ-yı gamız rehberimiz yok
İmdâda gel ey Hızr ki bî-tâb u tüvânız
- 3 A 'sâbımı tehyîc ediyor şevk-i te'âlî
Bir nefha-i cân-bahş-ı hayâta nigerânız
- 4 Biz gerçi harâbâtdayız kâse-be-destiz
Dervîşleriz kisve-i rindîde 'ıyânız
- 5 Dûd-ı siyehiz fakat nisbetimiz var
Hayder güheriz biz neseben sâhib-i şânız
- 6 Evlâddanız bâb-ı 'Alî kevser açkıdır
Zann etme ki sâkî sana bir bâr-ı girânız
- 7 [14] Ferhâd'a halef Kays ile hem-derd ü refikiz
Sanma ser-i kûyundaki bî-nâm u nişânız
- 8 Hiçbir şerefim olmasa dünyâda bu kâfi
Oldukça biraz mürşid-i ebnâ-yı zamânız
- 9 Feyz-i kadehinle bana bir yâr-ı refik ol
Bu rind-i harâbâta az sen de şefik ol

-IX-

- 1 Ey hâme görün sen de biraz bast-ı kelâm et
Âfâkı dolaş her yere îsâl-i peyâm et
- 2 Git Çin [ü] Buhara'ya gez Îrân ile Hind'i
Her Müslim'i îkâz ile ifhâm-ı merâm et
- 3 Bu gafletin encâmı fenâ olduğun anlat
Mahşer kopuyor başınıza söyle tamâm et
- 4 [15] Ey ümmet-i Hayrî'l-Beşer ey millet-i beyzâ
Müstakbele doğru ne olur sen de kıyâm et
- 5 Târîhi oku 'ibret alıp mâsebakından
Şâhâne yürü sūdde-i iclâle hırâm et
- 6 Ey bâd-ı sabâ hutta-i dil-cû-yı 'Irak'a
Bir Fâris-i Necdî gibi tahrîr-i licâm et

- 7 Her ferdine cem'iyet-i yârân-ı vefânın
Ahvâlimi aç'arz-ı tahiyyât u selâm et
- 8 Benzetse biri şî'rimi Rûhî vü Ziyâ'ya⁷
Bu beyt ile teblîği pezîrâ-yı hitâm et
- 9 Sermâye-i fazl u hüneri 'aşk u hevâdır
Yoksa o vatandır ne Rûhî ne Ziyâ'dır⁸

2.2.4 İrak Ordusuna Hitâb

Osmanlı'nın 1. Dünya Savaşı'nda savaştığı cephelerden biri de Irak Cephesi'dir. Burada kazanılan Kutü'l-Amâre zaferi Çanakkale'den sonra Anadolu'da coşkuyla karşılanan diğer güzel gelişme olarak tarihe geçmiştir. Irak Cephesi ve burada yaşananlar hem döneminin gazetelerinde yer bulmuş hem de o dönemde meydana getirilen edebî eserlerde yerini almıştır. Cenap Şehabettin'in *Âfâk-ı Irak*'ı, Yunus Nadi'nin *Irak Zaferi* adlı makalesi, Yahya Saim'in *Hilâl'in Gölgesinde Çanakkale-Kutü'l-Amâre Zafer Destanı* gibi eserler bunlardan bazılarıdır (Çakır 2016: 541-557). Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin bu mesnevisi de Irak Cephesi'nde yaşananların bir yansıması olarak vücuda getirilmiştir.

Haydarî-zâde İbrahim Efendi mesneviye başlamadan önce eseri yazış sebebini şöyle açıklar: “Bağdâd şehr-i şehîriyle İrak kıt'asının geçirmiş olduğu safahât-ı târihiyyeyi ve ba'zı ekâbir-i dîn ile mücâhidîn-i eslâf hazerâtının o hitta-i mübârekede ibrâz buyurmuş oldukları mü'ess-i celâdet ü 'azameti mûciz ü mücmel bir sûretde musavver olup o cevânib-i mukaddeseyi levs-i vücûd-ı a'dâdan tathîr ile şehr-i mezkûru istirdâda me'mûr ordu-yı hümâyûna bir hediye-i mahsûsa olmak üzere kaleme almış olduğum bir eser-i nâ-çiz ü 'âcizânemdir.” (Haydarî-zâde 1335: 3)

Bu eser İstanbul Matbaa-i Amire'de 1335/1919'da basılmıştır. Elimizdeki bilgilere göre Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu son mesnevisidir. 16 sayfa tutarında olup şair eserini tamamlama tarihi olarak 27 Ağustos 333/27 Ağustos 1917'yi kaydetmiştir.

⁷ Merhûm Rûhî-i Bağdâdî ile Ziyâ Paşa'nın meşhûr terkîb-i bendlerine işâretidir. [Haydarî-zâde]

⁸ Vezin aksamaktadır.

Mesnevi formunda yazılan eserde Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün)/Mefâ'ilün/Fe'îlün (Fa'lün) kalıbı kullanılmıştır. Toplamda 103 beyit olup manzûmeleri içerisinde en hacimli olanıdır. Çalışmada kullanılan basma nüsha İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.01587'de kayıtlıdır.

Haydarî-zâde tıpkı *Rû'yâ* isimli mesnevisinde olduğu gibi tahkiye yöntemini kullanmıştır. Önce devletin ve Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumu düşünür, bu düşünceler içinde kendinden geçer, ardından Bağdat tarihinde iz bırakmış sultan, komutan ve din büyüklerinin konuşmalarıyla eser olgunlaşır, rüyadan uyanışla sonuçlanır.

Şairde gördüğümüz diğer bir önemli üslup özelliği ise metinlerde geçen özel isimler, olaylar ve işaret edilen âyet ile hadîsler hakkında dipnotlarda ayrıntılı bilgilerin verilmesidir. Bunun amacı ise okuyucuyu bilgilendirmek ve metnin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmaktır. Bu nedenle okuyucu manzûm kısımda bir hikâyenin anlatımına kendini kaptırırken dipnotlarda Bağdat tarihinde adı geçen önemli simaların hayatlarına vâkıf olur.

2.2.4.1. Metin

İrak Ordusuna Hitâb

Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün)/Mefâ'ilün/Fe'îlün (Fa'lün)

- 1 Bir seher bir sabâh-ı feyz-efşân
Ser-be-ceyb tefekkür ü hayrân
- 2 Gezinirdim kenâr-ı deryâda
Kalmamış idi ümîd dünyâda
- 3 Düşünürdüm diyâr-ı Bağdâd'ı
O havâlî-i cennet-âbâdı
- 4 Düşünürdüm o deşt ü hâmûnu
Hüsn-i Leylâ ve 'aşk-ı Mecnûn'u⁹

⁹ 'Âmirî kabîlesine mensûb tevârih-i ümemde meşhûr u mâ'rûf olan bu iki 'aşık-ı şeydânın cilve-gâh-ı 'aşk u mahabbetleri bulunan mahal hutta-i İrakiyyenin Necid havâlîsidir. [Haydarî-zâde]

- 5 [4] Düşünürdüm o hâk-i mağmûmu
Kerbelâ ve Hüseyin-i mazlûmu
- 6 Düşünürdüm emîr-i nâm-veri¹⁰
Sa'd Vakkâs u Hazret-i 'Ömer'i
- 7 Düşünürdüm o enceb-i nâsı
Ser-firâzân-ı âl-i 'Abbâs'ı
- 8 Düşünürdüm zamân-ı Hârûn'u
Devr-i Mansûr u 'asr-ı Me'mûn'u¹¹
- 9 Düşünürdüm büyük Süleymân'ı
Tâcdârân-ı âl-i 'Osmân'ı¹²
- 10 Zevk alırdım Murâd-ı Râbi'den
O cihân-gîr o seyf-i kâtî'dan¹³
- 11 Düşünürdüm o 'azm ü ikdâmı
Eski ikbâl ü baht-ı İslâm'ı
- 12 [5] Düşünürdüm bu eski dünyâyı
Şimdiki hâl ü vaz'-ı Zevrâ'yı¹⁴
- 13 Başladı dâğ-ı dil fûrûzâna
Doldu hûn-âb çeşm-i giryâna
- 14 Şerer-i âh u sayha-i nâle
Çıkdı 'arş-ı a'zam-ı iclâle
- 15 Dedim ey Hâlık-ı Celîl ü Kadîr
Ey veren halka kudret-i te'sîr

¹⁰ Sa'd bin Ebî Vakkâs 'aşere-i mübeşşereden olup Fârûk-ı a'zam hazretlerinin zamân-ı hilâfetlerinde İrân silsile-i hükümdârânının tabaka-i ahîresi olan devlet-i Sâsâniye'yi münkariz edip kistrânın pâyitahtı olan Medâyin şöhretiyle bi'l-'umûm 'Irak-ı 'Arab u 'Acem'i memâlik-i İslâmiyeye zamîme etmeğe muvaffak olan kumandandır. [Haydarî-zâde]

¹¹ Hilâfet-i 'Abbâsiyenin en parlak zamânları bu üç halifenin devr-i hilâfetleridir. [Haydarî-zâde]

¹² Büyük Süleymân'dan maksad hutta-i 'Irakiyyeyi memâlik-i 'Osmâniyeye zamîme etmeğe muvaffak olan Kânûnî hazretleridir. [Haydarî-zâde]

¹³ Murâd-ı Râbi' 'Irak'ı İrân'dan istirdâd etmiş olan fâtihi Bağdâd Murâd Hân hazretleridir. [Haydarî-zâde]

¹⁴ Zevrâ, Bağdâd'ın bir ismidir. [Haydarî-zâde]

- 16 Ey veren Hazret-i Muhammed'e şân
Eyleyen dînen eşrefü'l-edyân
- 17 İngilizler o kavm-i bed-mâye
Girdiler hâk-i pâk-i Zevrâ'ya
- 18 Eski ikbâli döndü idbâre
Uğradı zulm ü gadr-ı küffâre
- 19 Aldı Bağdâd'ı düşmen-i bed-hû
Girdi bu burc-ı evliyâyâ 'adû
- 20 Dîn-i kudsî-i Ahmed-i Muhtâr
Neden olsun sezâ-yı istihkâr
- 21 Maktel etdi o kâfir-i cânî
Bâr-gâh-ı şeh-i şehîdânı
- 22 [6] Küfre ta'zîm olundu minberde
Âsitân-ı Cenâb-ı Hayder'de¹⁵
- 23 Şiddet-i girye vü te'ellümden
Geçmişim öyle kendi kendimden
- 24 Kendimi gördüm ol dem-i gamda
Türbe-gâh-ı İmâm-ı A'zam'da¹⁶
- 25 Gördüm ol sâhada vakâr-efzâ
Muhteşem bir cemâ'at-i kübrâ
- 26 İçlerinde durur İmâm 'Ömer
Berk urur gerdende seyf-i zafer¹⁷
- 27 Pür-vakâr u mehîb ü nûrânî
Ditredir bir bakışda insânı
- 28 Sağına aldı Hân Süleymân'ı
Sola aldı Murâd-ı devrânı

¹⁵ 'Atebat-ı 'âliyeden Necefü'l-Eşref'de hükûmet-i İngiliziyenin 'adâletinden bahisle cebren okutdurulmuş olan hutbeye işâretidir. [Haydarî-zâde]

¹⁶ Ser-mezhebimiz İmâm-ı A'zam hazretlerinin merkad-i şerîfelerinin bulunduğu mahal Bağdâd'ın hâricinde ve gâyet ferah-fezâ bir mevki'dir. [Haydarî-zâde]

¹⁷ 'Arab kâ'idesince kılıç hamâyil-vârî boyna takılacaktır. [Haydarî-zâde]

- 29 Arkasında büyük kumandanı
Sa'd Vakkâs o şîr-i Rabbânî
- 30 [7] Şehîdân-ı ekâbir ü ahyâr
Saf saf olmuş kavâfil-i ebrâr¹⁸
- 31 Neşr ederdi füyûz-ı rûhânî
Hânedân-ı risâlet erkânı¹⁹
- 32 Karşısında cünûd-ı şâhâne
İntizâr eyler emr ü fermâne²⁰
- 33 Hâzırûna halîfe-i mümtâz
Böyle bir nutka eyledi âgâz
- 34 Biliniz ben ki İbn-i Hattâb'ım
Sâni-i çâr-yâr-i ashâbım
- 35 Hâdim-i dîn-i akdes ü pâkim
Bende-i pâdişâh-ı *levlâkim*²¹
- 36 Bir cihân-dâr-ı kahramân-şânım
Fâtih-i mülk-i Rûm u İrân'ım
- 37 [8] Hâk-i pâk-i 'Irâk vakfımdır
Bu benim kendi hakk-ı seyfimdir²²

¹⁸ Ekâbir ü ahyârdan maksud İmâm-ı A'zam, İmâm Ahmed bin Hanbel gibi müctehidîn-i 'izâm ile Cüneyd-i Bağdâdî, Ma'rûf-ı Kerhî, 'Abdü'l-kâdir Geylânî, Şehâbe'd-dîn Sühreverdi ve sâ'ire gibi Bağdâd'da medfûn ecille-i ricâl-i ümmetdir. [Haydarî-zâde]

¹⁹ Hânedân-ı risâlet erkânından maksud Bağdâd ve havâlisinde defîn-i hâk-i 'itr-nâk olan e'imme-i isnâ-âşer hazerâtıdır. [Haydarî-zâde]

²⁰ Cünûd-ı şâhânedan murâd Bağdâd'ı istirdâda me'mûr ordu-yı hümâyündür. [Haydarî-zâde]

²¹ "*Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk*" hadîs-i kudüsine işâretidir. Bu hadîs cenâb-ı Hakk'ın peygamber-i âlî-şânına bir hitâb-ı 'izzetidir. Sen olmamış olsaydın eflâki halk etmezdim ya'ni kâ'inâtı yaratmazdım buyuruyor. [Haydarî-zâde]

²² Hıtta-i 'Irâkiyye arâzisi ba'de'l-feth İmâm 'Ömer hazretleri tarafından kendi nâmlarına vakf edilmiştir. Mezheb-i Şâfi'î'ye göre bu vakfın hükmü *ilâ yevminâ hazâ* bâkîdir. [Haydarî-zâde]

- 38 Dîn-i 'âlî bu noktadan sâye
Saldı tâ âsiyâ-yı vustâyâ²³
- 39 Bu kabâ'il ki nâmı 'urbândır
Nesl-i 'Adnân u âl-i Kahtân'dır
- 40 Neseben hep mücâhidîndir
Eski icmâl-i hâli rengîndir
*Halîfe-i müşâriün-ileyh hazretleri bu sırada ümerâ-yı 'Arab'a
tevcih-i hitâb ile*
- 41 Nerde kaldı hamâset-i 'Arabî
Nerde kaldı şerâfet-i nesebî
- 42 Yakışır mı bu nesl-i emcâda
Küfr hâkim olur mu Bağdâ'da²⁴
- 43 Bu mahal küfre cây-gâh olmaz
Dînin a'dâsına penâh olmaz²⁵
- 44 [9] Sakının Hazret-i Muhammed'den
O mu 'azzam Resûl-i emcedden
- 45 Kudret-i Hakk'ı halka anlattı
Kâ'inâtı yerinden oynatdı
- 46 Girdiniz Hind'e garba Îrân'a
Afrika'ya [ve] Berberistan'a
- 47 Size olsun bugün medâr-ı 'iber
Gazve-i Bedr ü vak'a-i Hayber
- 48 Durmayın mevte eyleyin tebcîl
'Arab'ın şânın etmeyin tezlîl

²³ 'Îrâk'ın fethinden sonra Bağdâd'ın fütûhât-ı İslâmiyyeye ikinci bir üssü'l-hareke ittihaz edilmiş olduğuna işâretidir. [Haydarî-zâde]

²⁴ "Ve len yec'ala'llâhü li'l-kâfirîne 'ale'l-mü'minîne sebîlâ" âyet-i kerîmesine işâretidir. [Haydarî-zâde] O kâfirlerin müminlere bu dünyada zarar vermelerine de asla fırsat vermeyecektir. Nisa Suresi: 141.

²⁵ "Lâ yectemi'u dînâni fî Cezîreti'l-'Arab" hadîs-i şerîfine işâretidir. Bu hadîs-i şerîfin hüküm-i 'âlîsine binâ'en İslâm'ın mâ'adâsı olan edyân-ı sâ'ire ashâbının cezîretü'l-'Arab'dan sûret-i ihrâcları tevârihde mestûrdur. [Haydarî-zâde]

Halîfe-i müşârûn-ileyh hazretleri bu sırada cennet-mekân Sultân Süleymân hazretlerine işâretle

49 Hakk 'azîz eylesin Süleymân'ı
Oldu bu kıt'anın nigehbânı

50 Eser-i sa'y u 'azm u ikdâmı
Sokdu tâ Avrupa'ya İslâm'ı²⁶

51 Zâyi' etmez Hudâ fütühâtın
Verir elbetde Hak mükâfâtın

Cennet-mekân Sultân Murâd Hân'a işâretle

52 Severim ben Murâd'ı cânımdan
Hakk ayırmaz bu merdi yanımdan

53 Geri almışdı şehir-i Bağdâd'ı
Sökdü bünyân-ı bağı ü ifsâdı

54 Şühedânın niyâz-ı me'sûru
Heder etmez bu sa'y-i meşkûru

Ekâbir ü ümerâ-yı Etrâk'e işâretle

55 Nesl-i Etrâk fitraten erdir
Tâ ezelden er oğlu erlerdir

56 Rabt edip bir makâma akvâmı
Kurdular ittihâd-ı İslâm'ı

57 Hicretin ta üçüncü 'asında
Dökdüler kan bu dînin uğrunda²⁷

²⁶ Süleymân-ı Kânûnî hazretlerinin kadîm Avrupa-yı 'Osmânî'deki hıdemât-ı dîniyyesine işâretidir. Şâ'ir-i meşhûr Bâkî'nin mersiye-nâmesindeki
Aldın hezâr büt-gedeyi mescid eyledin
Nâkûs yerlerinde okutdun ezânları
beyti bu hakîkati musavverdir. [Haydarî-zâde]

²⁷ Türkler hulefâ-yı 'Abbâsiyye'den Mu'tasım'ın zamânından i'tibâren millet-i mu'azzama-i İslâmiyye'nin 'askerlik sıfatıyla müdâfa'ası vazîfesini der'uhde etmişlerdir. [Haydarî-zâde]

58 İ'tikâdında gıll ü gış yokdur
Türk'ün İslâm'a hudmeti çokdur

59 Öyle kuvvetli sâhib-îmândır
Dîne birinci peşkeşi cândır

60 Kimi baksan ebû'l-megâzîdir²⁸
Yâ şehîd-i ebed ya gâzîdir

[11] *Halîfe-i müşârün-ileyh hazretleri 'umûm-ı 'ordu-yı hümâyûnu muhâtab etmek sûretiyle nutka devâm etdi*

61 Bu havâlî pek eski dünyâdır
Eski bir pâyitaht-ı kistrâdır²⁹

62 Çok hümâlar bu yerde ötmüşdür
Nice bin şâh u mâhı yutmuşdur

63 Bir şeb-i tâbdâr u enverde
Mevlid-i Hazret-i Peygamber'de

64 Çatladı ber-murâd-ı Sübhânî
Şeh-i Sâsâniyân'ın eyvânî³⁰

65 Bahr-ı Sava olup yemm-i yâbis
Söndü ânında âteş-i Fâris³¹

66 Bu 'alâ'im bu cilve-i kudret
Verdi Nûşîrevân'a bir dehşet

67 Gösterirdi vakâyî' idbârı
[12] Çok düşündü karışdı efkârı

²⁸ Ebû'l-megâzî gazevâta müte'allik dâstân sâhibi demektir. [Haydarî-zâde]

²⁹ Kistrâ İrân-ı kadîm hükümdârânuna mahsûs bir 'unvân-ı saltanatdır. [Haydarî-zâde]

³⁰ Şeh-i Sâsâniyân'dan maksad *Vulidtü fî zemenin melikin 'âdil* hadîs-i şerîfinin nâtik olduğu üzere zamân-ı hükûmetlerinde dünyâya gelmiş olmasıyla Peygamber Efendimizin iftihâr etmiş oldukları meşhûr Nûşîrevân-ı 'âdil'dir. Eyvândan maksad Bağdâd'a karîb bir mahalde vâkî' ve Tâk-ı Kistrâ nâmıyla meşhûr olup bugün harâbesi mevcûd bulunan sarâydır ki Peygamber Efendimizin doğduğu gecede ba'zı yerinden çatlamış idi. [Haydarî-zâde]

³¹ Bahr-ı Sava 'Acemistan'da vâkî' Sava Gölü'dür. Âteş-i Fâris'den maksad binden ziyâde seneler yanmakta devâm etmiş olan bir âteş-gededir. Velâdet-i nebevî gecesinde göl kurumağa başladığı gibi âteş-gede de sönmüşdür. [Haydarî-zâde]

- 68 Topladı hep kehânet erbâbın
Sordu bu hâdisâtın esbâbın
- 69 İçlerinden çıkıp Satfih-i fasih³²
Eyledi bu hakâyıkı teşrih
- 70 Dedi doğdu müceddid-i a'zam
Hükümüne râm olur cemî'-i ümem
- 71 Edecek dehre feyzini ta'müm
Yapacaktır bir inkılâb-ı 'azîm
- 72 Silecek cümle dîni dünyâdan
Korkarım tâc u taht-ı kistrâdan
- 73 Çok zamân geçmeden göründü eser
Müjde-i fethi verdi peygamber³³
- 74 [13] Sıkmadı Hak Resûl-i zîşânı
Erdi imdâd-ı lutf-ı reyyânı
- 75 Eyleyince zamân-ı feth zuhûr
Bu işe Sa'd'ı eyledim me'mûr
- 76 Çekdi râyet diyâr-ı Îrân'a
Her taraf düşdü havf u lerzâna

³² Satfih meşhûr bir kâhin idi. [Haydarî-zâde]

³³ Hendek Gazvesi'nde idi ki Peygamber Efendimiz arkasını hendekin bir kenârına dayayıp *bismi'llâh* deyip taşı vururken bir vuruşta üçde birini kopardı. Külengin taşa şiddet-i temâsından bir şerâre yarılıp Yemen cihetine doğru sıçradı. *Allâhu ekber* bana Yemen'in anahtarları verildi. Şu sâ'atde San'ân'ın kapılarını görüyorum dedi. Ba'dehü *bismi'llâh* diyerek külüngü yine vurup kayanın bir sülüs mikdârını daha kopardı. Aynı vechle bir şerâre dahi berri's-Şâm cihetine doğru sıçradı. *Allâhu ekber* bana Şâm'ın anahtarları verildi. Şu sâ'atde Şâm'ın kırmızı köşklerini görüyorum dedi. Def'a-i sâlisede yine *bismi'llâh* deyip külüng ile vurunca kayanın bakiyyesini yerinden kopardı. Bu kerre zuhûr eden şerâre Îrân cihetine doğru sıçradı. *Allâhu ekber* bana Fârs ikliminin anahtarları verildi. Şu sâ'atde Medâyin'in ya'ni kistrânın pâyitahtı olan şehrin beyâz köşklerini görüyorum dedi. Ba'dehü Selmân'a dönüp cenâb-ı Hak benden sonra bu fütûhatı ehl-i İslâm'a nasib edecektir buyurdular. [Haydarî-zâde]

- 77 Çıkdı bir bir gazanferân-ı 'Arab
Her biri bin mübâriz etdi taleb³⁴
- 78 Sürdü meydâna Rüstem-i sâni³⁵
Nâmdârân-ı mülk-i İrânî
- 79 Başladı her tarafda ceng ü gazâ
Ceyş-i kistrâda kopdu vâveylâ
- 80 [14] Bir nice hamle ile bitdi hurûb
Oldu âteş-perestler mağlûb
- 81 Kalmadı yeryüzünde a'vânı
Ser-nigûn oldu taht-ı Sâsânî³⁶
- 82 Size bu bir zemîn-i fırsattır
Ebedî şanlı bir sa'âdetdir
- 83 Def'î bu hasm-ı dînin elzemdir
Harb-i kistrâdan elbet a'zamdır

³⁴ Fikûm şahsun yu'addü bi-elfi şahsın
Ve kem şahsun yemurra bilâ addâd

Beytinde biri bine mukâbil 'add edilen eşhâs-ı 'âliyeden maksad hiç şübhe yokdur ki bu gibi celâdet-perverân-ı Ashâb-ı Kirâm ile anların dîn ü mesleğine sâlik olmuş ve *fi sebîli'llâh* fedâ-yı câna karâr vermiş olan mücâhidîn ü dilâverân-ı İslâmiyyedir. Sayılmağa bile değeri olmayan eşhas ise a'dâ-yı dînin 'askeridir.

Siyâhî-i leşker ne-yâyed be kâr
Yekî merd-i cengî bih ez sad-hezâr

Beyti dahi yine bu gibi şüc'ân-ı ümmetin vâsıf-ı hâlidir. Ma'nâsı 'askerin karaltısı çokluğu fâ'ide vermez, ceng-âver bir kahramân şeref-i şecâ'atden mahrûm yüz bin 'askerden iyidir. [Haydarî-zâde]

³⁵ Rüstem-i sâni kistrâ ordusunun başkumandanı olup Kâdisiye nâmıyla meşhûr olan muhârebeye 'Alkame bin Hilâl tarafından katlolunmuşdur. [Haydarî-zâde]

³⁶ Sâsâniyân devletinin hükümdâr-ı ahîri Yezdicerd-i sâni nâmıyla meşhûr olup İslâmiyet'in istilâsıyla saltanatı münkariz olduktan sonra Tahrân cihetlerine firâr etmiş ve etrâfdan başına toplamış olduğu kuvvetle 'asâkir-i İslâmiyye ile birkaç kere daha çarpışmış ise de müfid olmayıp en-nihâye tâc u tahtı gibi kendisi de mahvolup gitmiştir. [Haydarî-zâde]

- 84 Budur Allâh'a en büyük hudmet
Kılıcın sâyesindedir cennet³⁷
- 85 Dînin uğrunda cân veren hayydır³⁸
Yoksa her şey cihânda lâşeydir
- 86 Cür'et ü 'azmi eylese rehber
Kurtarır bir cihânı bir 'asker
- 87 [15] Hiç unutmam o Genç Osmân'ı³⁹
O mutantan celâdet-i şânı
- 88 O civân-merd cümleden 'akdem
Bir elde kılıç bir elde 'alem
- 89 Hamle etdi 'adûya şîrâne
Terk-i cân eyledi dilîrâne
- 90 Böyle erler gelirse imdâda
Girer elbet "Murâd" Bağdâd'a
- 91 Müjde ey ceş-i gâlib ü mansûr
Olunuz şimdi neşve-mend ü fuhûr
- 92 Size Hak'dan zafer mukadderdir
Size nusret bugün mukarrerdir
- 93 Olacaktır bugün size rehber
Rûh-ı pâk-i cenâb-ı Peygamber

³⁷ "El cennetü tahte zilâli's-suyûf" hadîs-i şerîfine işâretidir. [Haydarî-zâde] Cennet kılıçların gölgesi altındadır.

³⁸ "Velâ tasebenne'l-lezîne kutilû fî sebîlillâhi emvât, bel ahyâun 'inde rabbihim yurzekûn" âyet-i celîlesine işâretidir. Ma'nâsı dînin i'lâsıyla vatanın müdâfa'ası gibi sırf Allâh yolunda fedâ-yı cân etmiş olan mücâhidîn-i kirâm hazerâtını emvât zannetmeyin anlar Rableri 'indinde diridirler, cennetin ni'am u fevâkih-i mütenevvi'asıyla rızıklanırlar. [Haydarî-zâde] Âl-i İmrân Sûresi: 169.

³⁹ Genç 'Osmân, Murâd-ı Râbi'in Bağdâd'ı hîn-i fethinde ilk evvel Bağdâd'a rekz-i 'alem-i muzafferiyet etmiş ve o esnâda hâriku'l'âde bir sûretde girmiş olduğu bir mübârezenin netîcesinde şehîd düşmüş olan bahâdırân-ı 'Osmâniye'den gâyet genç bir Türk zâbitidir ki bugün o şehîd-i mağfûrun mezârı Bağdâd'da metâf-ı 'umûmiyedir. 'Asâkir-i şâhâna nizâm vaz'ında olarak o mezârın önünde mürûr etdikçe o mezâr hakkında ihtirâmât-ı 'askeriyye ifâ etmeleri *ilâ yevminâ hazâ* 'âdetdir. [Haydarî-zâde]

- 94 Çekiniz gâlibâne şemşîri
Sürünüz şehre cünd-i teshîri
- 95 [16] Eziniz böyle düşmen-i dûnu
Çıkarın şehrden bu mel'ûnu
- 96 Olur elbet cihâdınız makbûl
Yâver olsun size Hudâ ve Resûl
- 97 Olamaz 'özüünüz rehîn-i kabûl
Hak huzûrunda cümmeniz mes'ûl
- 98 Fart-ı te'sîr-i nutk-ı garrâdan
Giryeye kopdu cihân-ı bâlâdan
- 99 Zannederdim yarıldı sakf-ı felek
Düşdü rûy-ı zemîne cinn ü melek
- 100 Ağladım ben de bu temâşâyâ
İnkılâb etdi vak'a rü'yâyâ
- 101 'Ömer'in işte emr ü teblîği
İşte fermânı işte yarlığı
- 102 Bize â'id farîza-i hıdmet
Gece gündüz temennî-i nusret
- 103 Size ey cân-ı 'âlem-i İslâm
Kaldı 'azm ü celâdet ü ikdâm
- 27 Ağustos 333/27 Ağustos 1917

Sonuç

Devlet kademesinde yaptığı görevleri ve dört kez şeyhülislamlık makamına uygun görülmesi ile macera dolu bir memuriyet hayatı yaşayan Haydarî-zâde İbrahim Hakkı Bey'in hazırlanan bu çalışma ile şairliği vurgulanmış, yapılan farklı bir araştırmada tam metnine yer verildiği için *Rü'yâ* adlı eseri dışındaki diğer manzûmelerinin çeviri metinlerine yer verilmiştir.

Rü'yâ isimli 94 beyitlik mesnevîde şair, içinde bulunduğu kaygılı bir dönemde gördüğü rüyayı anlatır. Bu eserin yazılmasındaki amaç dönemin insanlığının düştüğü durumu okuyucuya anlatmak ve kurtuluş için yol göstermektir.

Garbdan Şarka-Evsâf-ı Celîle-i Muhammedî başlıklı 88 beyitten oluşan mesnevî, Lamartine'in Hz. Muhammed hakkında kaleme aldığı yazının nazmen tercümesi konumundadır.

9 bendden oluşan *Terkîb-i Bend'i* ise Bağdatlı Rûhî ile Ziyâ Paşa'nın açtığı vadide kaleme alınmış; hürriyet, zamanın eleştirisi, tasavvuf, ilmin önemi, kibirin kötülü gibi konular işlenmiştir.

Irak Ordusuna Hitâb ise Haydarî-zâde'nin en dikkat çeken eseri konumundadır. 103 beyitlik bu mesnevî eserde geçen kişi, olay, âyet ve hadîslerin dipnotlarda açıklanmasıyla okuyucuya bilgi vermek amacıyla yazıldığı kanaatini uyandırmaktadır.

Şairin manzûm eserleri göz önünde bulundurulduğunda edebiyat ve tarih bilgisinin dinî bilgisi kadar kuvvetli olduğu da söylenebilir.

Kaynakça

- ALTUNSU, Abdülkadir (1972), *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- BEYDİLLİ, Kemal ve Mehmet İpşirli (2000), "Haydarîzâde İbrâhim Efendi", *DİA*, 21, 297-298.
- ÇAKIR, Ömer (2016), "Irak Cepkhesi'ndeki Savaşların Türk Edebiyatındaki Yansımaları", *Kütü'l-Amâre Zaferi'nin 100 Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 541-557.
- ÇALIŞKAN, Nurettin ve Mehmet Ünal (2018), "Bir Osmanlı Aydınının Dilinden Dönem Eleştirisi: Şeyhü'l-İslâm Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin Rüyâ Mesnevîsi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/60, 44-55.
- ERTEM, Rekin ve Sadık Albayrak (1981), *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, İstanbul: Medrese Yayınevi.
- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHİM (1329a), *Rü'yâ*, İstanbul: Hilal Matbaası.

- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHÎM (1329b), *Garbdan Şarka-Evsâf-ı Celîle-i Muhammedî*, İstanbul: Hilal Matbaası.
- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHÎM (1330), *Terkîb-i Bend*, İstanbul: Hilal Matbaası.
- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHÎM (1335a), *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.
- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHÎM (1335b), *Irak Ordusuna Hitâb*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- HAYDARÎ-ZÂDE İBRÂHÎM EFENDİ (2018), *Mezhepler*, Hazırlayan: Harun Çetin, İstanbul: İlim ve Hikmet Yayınları.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (1982), *Son Sadrazamlar*, IV, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2000), *Son Asır Türk Şâirleri*, II, Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KARAGEDİK, Hasan (2010), *Haydari-zade İbrahim Efendi'nin Mezahip ve Turuk-ı İslamiyye Adlı Eseri'nin İslam Mezhepleri Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı.

Taranan Periyodikler:

Cerîde-i İlmiyye

Sebilü'r-Reşâd

Servet-i Fûfûn

Sırât-ı Müstakîm

شیخ الاسلام حیدری زادہ ابراہیم ہندی
S. A. Ibrahim Effendi,
le nouveau Cheikh-ul-Islam.